

VREDE EN VOSSENSTREKEN

Gerard Walschap over Reynaert als een Houtekiet

JAN DE PUTTER

In 1954 verschijnt Gerard Walschaps eigenzinnige en geestige bewerking van *Van den vos Reynaerde* in het tijdschrift *Het Poppenspel*. 'Publieke voorstellingen van het stuk mogen pas gegeven worden na aankoop van vijf exemplaren à 25 F of f 1,50'.¹ In grote lijnen vertelt Walschap in *Reynaert de vos* hetzelfde verhaal als de middeleeuwse tekst, maar hij legt zijn eigen accenten. De tekst staat vol levendige straattaal, waarbij de hyperbool niet geschuwd wordt. Zo zegt Reynaert dat, als in de pastoorsschuur geen zeventuizend muizen zitten, hij van zich een damespels laat maken. (p. 18) Deze taal wordt afgewisseld door officiële overheidstaal. Op het niveau van de taal komt het conflict tussen de voorgeschreven orde en de geleefde praktijk al tot uiting en deze thematiek doordrenkt het hele verhaal.

Het verhaal begint in het woud waar koning Nobel een hofdag houdt. Na de opening door de koning leest Bruun de beer de grondwet voor:

Grondwet van zijne Majesteit koning Nobel de Leeuw. Alle dieren zijn vrij. Het recht is aan de sterkste. De wapenstilstand wordt voor een jaar verlengd. (p. 2)

De koning heeft de dieren ontboden om te vernemen of deze grondwet het afgelopen jaar goed is nageleefd en, wanneer er klachten zijn, die te onderzoeken en de brekers van de vrede te straffen. Nobel verklaart: 'Ik wil in mijn rijk vrijheid, vrede en recht.' (p. 2)

Alle dieren klagen over Reynaert de vos. Wanneer dan ook nog het lijk van Coppe, niet Canteclers dochter als in de middeleeuwse tekst, maar een van zijn vrouwen, voor de koning wordt gebracht, is het meer dan duidelijk dat Reynaert zich niet gehouden heeft aan het vredesgebod van de koning. Hij heeft moorden begaan, moordpogingen ondernomen en diefstallen gepleegd. Om die reden wordt de vos voor het gerecht gedaagd. Driemaal wordt hij gedagvaard en uiteindelijk gaat hij met Grimbeert naar het hof. Ten afscheid zingt hij voor zijn vrouw en kinderen een onberijmde variatie op de Vlaamse Leeuw:

Ze zullen hem niet hebben,
de pels van Reintje Vos,
zolang de vos zijn haren
en nog zijn streken heeft. (p. 24)

Op weg naar het hof zegt Reynaert zijn biecht. Dit is het enige berijmde gedeelte van de tekst, verder is de tekst in proza. Het is zeker geen berouwvolle biecht. Reynaert eindigt met de woorden:

Ik ben geen kwezel geweest,
ik ben geen ezel geweest,
Maar een vos fel en echt
(...) daar komt ge mee voor het gerecht. (p. 26-27)

Aan het hof wordt Reynaert berecht. Tijdens het uitspreken van de aanklacht blijkt hoe hypocriet koning Nobel wel is. Koning Nobel merkt op dat everzwijn goed smaakt, vraagt of een eekhoortje niet bitter smaakt en verbaast zich erover dat hij twee raven opgepeuzeld heeft, daar zit bijna geen vlees aan (p. 28-29). Na Reynaerts veroordeling weet de vos te ontsnappen aan de strop door een verhaal op te hangen over de schat van Kriekeputte. Teruggekomen in Malpertuus constateert Reynaert cynisch:

Vrede noemen ze dat, wapenstilstand. En omdat er vrede is zou ik niet meer mogen jagen en geen vlees meer eten. Vos is vos. God heeft ons vos geschapen en als vos zullen we leven. (p. 35-36)

Reynaert en zijn gezin vertrekken naar een vrij land.

Hoe vaak dit poppenspel is opgevoerd, heb ik niet kunnen achterhalen, maar zeker is dat deze Reynaertbewerking van Walschap het nodige succes heeft gekend. In de lente van 1957 werd een opvoering op tv uitgezonden door de voorloper van de BRT, het NIR, die door critici gunstig werd ontvangen. “Reinaart De Vos” van Gerard Walschap betreft niet enkel een schitterend spelstuk maar ook een artistieke aanwinst voor het poppenspelrepertoire.² Het jaar daarop werd het in Brussel driemaal gespeeld tijdens de wereldtentoonstelling en zeker ook nog eenmaal in Luik. In mei 1969 werd het viermaal gespeeld in het Mechelse poppentheater Opsinjoorke. Waarschijnlijk ging het om schooluitvoeringen. Voor de plaatsbespreking moest men zich namelijk wenden tot de Dienst Onderwijs van het Mechelse stadhuis.³ Een ander marionetten-

theater, theater Houtekop, heeft het stuk opgevoerd eind jaren zestig, begin jaren zeventig toen het klassieke sprookjes en verhalen bracht. Bij een van de voorstellingen was Gerard Walschap zelf aanwezig.⁴ Ook tijdens de Reynaertfeesten van 1971 is het opgevoerd in Sint-Niklaas.⁵ Het succes kwam duidelijk voort uit de combinatie van de status van het verhaal als cultureel erfgoed met de literaire kwaliteit van Walschaps bewerking.

In het vorige jaarboek stelde de Antwerpse hoogleraar Kris Humbeeck een aantal relevante vragen over het poppenspel *Reynaert de Vos* van Gerard Walschap. De plaats van dit korte werkje binnen het oeuvre van Walschap is hem niet geheel duidelijk, vooral omdat niet bekend is wanneer het werk precies geschreven is.⁶ De uitgave is niet vergezeld van enige uitleg over waar en waarom Walschap deze tekst geschreven heeft, of het spel al eerder opgevoerd is, welke uitgave van het Reynaertverhaal Walschap gebruikte als brontekst en hoe hij die geïnterpreteerd heeft. Op deze vragen valt een antwoord te geven door gebruik te maken van de tekst zelf, een artikel van Walschap over Reynaert en digitaal toegankelijke krantenartikelen.

Datering

Reynaert de vos is in 1954 gepubliceerd in het tijdschrift *Het Poppenspel*, waar Louis Contryn de drijvende kracht achter was. Walschap schreef in hetzelfde jaar aan de vader van Louis, Jef Contryn, dat hij het werkje vele jaren geleden op zijn verzoek geschreven heeft. Voor een inleiding bij de publicatie zou Walschap het nog eens grondig moeten herlezen.⁷ De vraag is wat vele jaren geleden is.

Eind januari 1942 meldde de Nederlandse krant *Het Vaderland* dat het 'Vlaamsch Instituut ter bevordering van de Volksdans' (VIVO), een brochure uitgegeven heeft over het poppenspel. Walschap heeft dan al een poppenspel gemaakt van *Faust* en zijn bewerking van de *Reynaert* is nog niet voltooid.⁸

In 1939 en 1940 waren verschillende luisterspelen van Walschap voor de radio uitgezonden, waarvoor hij samenwerkte met Jozef Contryn en waarschijnlijk was ook de toneelspeler Willem Rombauts erbij betrokken, die eveneens verbonden was aan de radio. Op 9 februari 1940 werd met groot succes een bewerking van de *Faust* uitgezonden, waarna nog twee luisterspelen uitgezonden zouden worden, maar na juli 1940 moest Walschap noodgedwongen stoppen met deze lucratieve opdrachten. De bezetter verordonneerde dat de radiomedewerkers hun teksten zelf moesten schrijven.⁹

Zijn vriend Jozef Contryn was toegetreden tot DeVlag, de *Deutsch-Vlämische Arbeitsgemeinschaft*, een organisatie die de Duitse bezetter meer dan ter wille was.¹⁰ De nazi's waren de volkskunst van het poppenspel welgevallig en Contryn epateerde de bezetter door het poppenspel nieuw leven in te blazen. Walschap ondersteunde die plannen, maar zeker niet vanuit een fascistische ideologie.¹¹ Op 29 maart 1941 hield Walschap een lezing over 'Het poppenspel in de kunst'.¹² Later in hetzelfde jaar publiceerde hij een artikel over Reynaert in *Dietsche Warande & Belfort*. Daarin schreef hij dat hij 'onlangs' het verhaal van Reynaert de vos bewerkt heeft tot 'een hoorspelletje', let wel geen poppenspel, voor kinderen.¹³ Dit geeft de indruk dat zijn hoorspelbewerking toen al voltooid was. In de eerste maanden van 1942 zal dan de tekst bewerkt zijn tot het poppenspel, maar hoeveel hij of iemand anders er nog aan veranderd heeft, is niet duidelijk.

Half april 1942 beleefde Walschaps poppenspel *Reynaert de Vos* zijn première in Mechelen. Het wordt tijdens de '4de Nationale Kultuurdagen' uitgevoerd door het 'Spelleken van Uilenspiegel' onder leiding van Jozef Contryn. In de *Vooruit* van 15 april staat een kort verslag, waaruit blijkt dat de eerste opvoering geen onverdeeld succes was.

Het Mechelse stadsbestuur had de Stadsschouwburg ter beschikking gesteld voor schoolvoorstellingen. De eerste voorstelling was voor jongens en verliep nogal rumoerig, maar bij de tweede voorstelling die voor meisjes was, was de tekst beter te verstaan. Pas toen werd het de recensent duidelijk dat Walschaps bewerking eerder voor grote mensen dan voor kinderen bedoeld was. Hij was erin geslaagd de geest van Willems tekst, de bespottung van de middeleeuwse maatschappij, buitengewoon goed te transponeren naar de eigen tijd, schreef de krant.¹⁴

Walschap hield niet van actuele toespelingen, schreef hij aan Contryn in 1954, toen hij deze vroeg om een inleiding bij de publicatie van het Reynaertpoppenspel. De tekst van zijn poppenspel *Faust* werd ontsierd door allusies op de actualiteit, vond hij. In de uitgave van 1949 zouden die door Willem Rombauts zijn toegevoegd en hij vreesde dat Rombauts dat weer ging doen. De brief geeft de indruk dat vele handen zich met de tekst van zijn *Reynaert* hadden beziggehouden en hij die niet meer beschouwde als zijn eigen tekst.¹⁵ De allusies bevestigen het vermoeden dat het stuk geschreven is begin 1940.

De tekst van zijn poppenspel bevat een drietal verwijzingen naar de eerste helft van de twintigste eeuw, die mogelijk niet alle van Walschap zelf afkomstig

zijn. Het poppenspel zal door Walschap in 1954 niet meer herzien zijn, want anders had hij deze toen obsoleet geworden verwijzingen zeker geschrapt.

De eerste verwijzing vormt een integraal deel van het verhaal en is daarom denkkelijk wel van Walschap. In de klacht van het hondje Courtois worden de taaltoestanden op de hak genomen. 'Sire, 't is ik wil kloag over dien renard. Sire, 't is dien activist heeft mij ne weust afgepak' (p. 3). Koning Nobel begrijpt het hondje niet omdat het geen goed Vlaams spreekt en wil daarom de klacht niet in behandeling nemen. Het Franstalige hondje wordt belachelijk gemaakt door het Nederlands dat hij probeert te spreken. 'Activist' wordt hier gebruikt in de betekenis van een Vlaamsgezinde die collaboreert met de bezetter. De vroegst mogelijke datum is 1932, want vanaf dat jaar zou in Vlaanderen alleen Nederlands gebruikt worden bij het bestuur.¹⁶ De omschakeling naar het Nederlands verliep echter moeizaam. De eerste maanden van de bezetting lijken eerder in aanmerking te komen. In 'de wondere zomer van '40' hoopten veel flaminganten dat het Frans verder werd teruggedrongen in Vlaanderen'.¹⁷

De tweede verwijzing is wanneer Reynaert spreekt over de schat. De vos kan niet zeggen hoeveel die waard is vanwege de devaluaties (p. 32). Dat is een verwijzing naar het verlaten van de gouden standaard in 1935, de koppeling van de frank aan de rijksmark in mei 1940 en de daaropvolgende devaluatie in juli 1940, waardoor de Belgische frank aan waarde verloor.¹⁸ Deze toespeling kan dus niet ouder zijn dan 1940.

De laatste verwijzing refereert ondubbelzinnig aan de bezetting. Tibeert, Bruun en Isegrim worden in *Schutzhaft* genomen (p. 32). *Schutzhaft* was een term waarmee het zonder gerechtelijke uitspraak arresteren en gevangenzetten van personen werd aangeduid.

Het meest waarschijnlijke scenario is dat Walschap zijn Reynaertbewerking schreef in de eerste helft van 1940 als een hoorspel, het werk liet liggen na juli toen zijn radiowerkzaamheden stilvielen en hij (of een ander) het stuk omwerkte tot een poppenspel in de eerste helft van 1942. In 1942 beleefde het hoorspel dan zijn première als poppenspel in Mechelen.

Walschaps interpretatie van het middeleeuwse begrip 'vrede'

Paul de Mont maakte voor zijn toneelstuk *Reinaert de Vos* gebruik van de berijmde vertaling van J.F. Willems, waarschijnlijk in de schooluitgave van C. Lindemans.¹⁹ De bewerking van Walschap daarentegen maakt gebruik 'van

den ouden tekst'.²⁰ Dat is tekenend voor zijn pretentie om de middeleeuwse geest van het verhaal weer te geven. Walschap kende de middeleeuwse tekst in de Nederlandse schooluitgave uit de reeks 'Van alle tijden'. Hij verwees in zijn artikel uit 1941 naar de inleiding van Jan Ligthart die tot in de zesde druk uit 1926 in de uitgave te vinden was²¹, maar waarschijnlijk heeft hij de door D.C. Tinbergen bewerkte achtste druk uit 1937 met de uitgebreide woordverklaring als brontekst gebruikt.²² Deze brontekst vertaalde hij niet slaafs, maar hij bewerkte die op een zeer vrije wijze. Zo plaatste hij het begrip 'vrede' op de voorgrond.

In de middeleeuwse tekst wordt het afkondigen van 'sconinx vrede' terloops genoemd, de bewerking van Walschap opent met de verlenging van de door koning Nobel het jaar ervoor afgekondigde vrede.²³ Walschap vertaalde het begrip 'vrede' met 'wapenstilstand' (p. 2). Voor die verklaring moet hij een beroep gedaan hebben op wetenschappelijke kennis.

In de editie van Ligthart en Kaakebeen is het woord 'vrede' nog niet toegelicht. Pas in de door Tinbergen verzorgde achtste druk is als verklaring bij 'binnen sconinx vrede' (vers 140) te lezen 'binnen de tijd waarvoor de koning "vrede (rechtszekerheid) en geleide" (bescherming, veiligheid) heeft afgekondigd; enige dagen voor en na een hofdag moesten veten worden gestaakt, opdat iedereen er zich ongemoeid heen kon begeven.'²⁴ Het *Middelnederlandsch Woordenboek* geeft als betekenis voor vrede 'wapenstilstand', overigens zonder hier het betreffende citaat uit de *Reynaert* te vermelden.²⁵ In het daarop gebaseerde *Middelnederlandsche handwoordenboek* is afgezien van citaten.²⁶ Walschap moet dus op de betekenis van dit woord gestudeerd hebben en denkkelijk zowel het (hand)woordenboek als de editie Tinbergen geraadpleegd hebben.

Wapenstilstand is een redelijk adequate vertaling voor wat in de *Reynardus vulpes* aangeduid wordt met het Latijnse woord 'treuga', waarin het moderne Franse woord 'trêve' te herkennen is.²⁷ Veel later geven Lulofs en ook Bouwman en Besamusca in hun editie kortweg als verklaring 'wapenstilstand'.²⁸

De koninklijke weg om vrede te brengen was in de middeleeuwen een verbod op wapengeweld af te kondigen, zodat partijen tot een verzoening konden komen op de hofdag.²⁹ Grimbeert zegt dat Reynaert gedurende dit nieuwe jaar nog geen vlees gegeten heeft; het nieuwe jaar hoefde niet te beginnen met 1 januari. Het was niet ongebruikelijk om het nieuwe jaar te laten beginnen met Pasen. Grimbeert doet het voorkomen alsof Reynaert voor de hofdag met Pinksteren een periode van berouw en inkeer doormaakt die het hem mogelijk zal maken zich te verzoenen met de andere dieren.³⁰

Vergeleken met de middeleeuwse tekst plaatste Walschap de door koning Nobel afgekondigde 'vrede' veel meer in het centrum van het verhaal. Hij interpreteerde deze middeleeuwse vrede echter als een permanent verbod op roven, jagen en doden van mededieren, waarbij de vorst zich het geweldsmonopolie toe-eigende. Koning Nobel werd daardoor een absolutistisch vorst, want als het sterkste dier kon hij de wet voorschrijven. Walschap beseftte waarschijnlijk niet dat een middeleeuwse vorst eenvoudigweg de macht ontbrak om eigenrichting en vetevoering uit te bannen. Daarin was hij niet de enige en het staat een juist begrip van de middeleeuwse tekst in de weg.

Reynaerts verzet tegen Nobels vrede

Over de betekenis van de Reynaertfiguur heeft Walschap zich een aantal malen uitgelaten. Toen Jozef Contryn om een inleiding verzocht bij de publicatie van het poppenspel, vroeg Walschap zich af waarom de tekst een inleiding nodig heeft en waarom een inleiding van hem? Hij begrijpt dat het niet gevraagd kan worden aan Willem, die het verhaal in de middeleeuwen opschreef en ook niet meer aan Paul de Mont, die al overleden is, maar misschien wel aan de toneelspeler Willem Rombauts, die al eerder zijn *Faust* bedorven had. Spottend noemde hij hem 'dr'.³¹ Mogelijk dacht hij dat Rombauts de geest van het oude gedicht verpest had door het verhaal te actualiseren. Het lijkt erop dat Walschap geen zin had een inleiding te schrijven bij een tekst waar Rombauts zich mee bemoeid had. Opmerkelijk genoeg verwees hij in zijn brief niet naar zijn eigen artikel over de *Reynaert* uit 1941, dat toch als inleiding zou hebben kunnen functioneren.

In dit artikel ging Walschap in op de betekenis van het middeleeuwse Reynaertverhaal. Hij keerde zich tegen de interpretaties van Jan Ligthart en Camille Huysmans. Jan Ligthart had Reynaert een schurk genoemd in zijn inleiding van de Reynaerteditie. Walschaps redenering is als volgt:

Bij aandachtige lezing begrijpt men gewoon niet hoe de moralisten van het genre Ligthart niet gezien hebben wat eigenlijk het uitgangspunt is van het Reynaertconflict. Dat is eenvoudig de wapenstilstand of algemeene vrede, door Nobel uitgevaardigd voor heel zijn rijk. De dieren mogen elkander dus niet meer bevechten of verslinden.³²

Kortom, dat dieren een verbod opgelegd krijgen om te jagen, gaat tegen de natuur in. Vrede 'is een levensgevaarlijke dwaasheid, een flagrant en tegen-natuurlijk onrecht.' Als roofdieren geen vlees meer eten, sterven ze. Dat geldt zowel voor de vos als voor de leeuw. De vrede die koning Nobel uitgeroepen heeft, is in strijd met het natuurrecht en heeft daarom geen kracht van wet. Reynaert hoeft dan ook geen gehoor te geven aan het bevel van de koning om naar het hof te komen.

'Reyn blijft thuis. Hij wil niets te maken hebben met de schijnheiligen. Hij komt er dus voor uit dat hij leeft zoals het een vos betaamt. Dat doet hij dapper. Voor de gezanten verbergt hij zich niet. Op eigen kracht verdedigt hij zijn levensrecht energiek: hij wijst ze niet alleen af, maar stuurt ze vernederd terug en hoont in hen den hypocrieten beveler.'³³ Uiteindelijk gaat Reynaert toch naar het hof. Hoe dit gedeelte van het verhaal beoordeeld dient te worden, daar meende Walschap een ander idee over te hebben dan Huysmans.

Toen Huysmans tijdens een lezing ter ore kwam dat Nederlandse geleerden Reynaerts gedrag veroordeelden, concludeerde hij dat zij de vos immoreel vonden. Huysmans omschreef de vos als amoreel, iemand die zich niets wenste aan te trekken van wat de wet voorschrijft. Immoreel gedrag is niet onzedelijk wanneer een hoger doel nagestreefd wordt, dan is het zelfs goed te keuren. De middelen die Reynaert gebruikte zijn dan ook beter amoreel te noemen. Hij heeft op zedelijk gebied een *ietwat* (mijn cursivering) bolsjewistisch-fascistische inslag, aangezien het gedrag van Reynaert in zoverre overeenstemt met deze ideologieën dat ook voor hem het doel de middelen heiligt als het doel niet op een legitieme, democratische wijze te bereiken is.³⁴ Walschap struikelde erover dat Huysmans van Reynaert een amorele bolsjewist-fascist maakte. Doordat Huysmans' tekst allesbehalve helder is, heeft Walschap zijn redenering verkeerd begrepen.

Huysmans zou zich in de lezing van Walschap laten kennen als een christen die de andere wang laat zien en niet als 'casuïst' (dat is iemand die zich toelegt op het oplossen van concrete gewetensvragen, een zedenmeester). 'Hier is de meegaandheid van Kamiel Huysmans, de trouwste vriend, die Reynaert het verst volgt, dus blijven steken. Reynaert mocht volgens hem niet valsch beschuldigen wie hem valsch beschuldigd hadden.'³⁵ Huysmans zou niet besef-fen dat Reynaert zich legitiem gedraagt. Reynaert stond in de opvatting van Walschap in zijn recht, omdat hij zich gedraagt als een vos. Zijn gedrag is niet meer dan zelfverdediging en verzorging van zijn gezin. Voor Walschap was de vos een held die met een joviale lach triomfeerde.³⁶ Reynaert viel daarom geen amoraliteit te verwijten.

Op de keper beschouwd, verschilde de opvatting van Walschap echter niet zoveel van die van Huysmans. Ook Huysmans keurde het gedrag van Reynaert goed niettegenstaande de middelen die hij gebruikt. Reynaert was ook volgens hem gerechtigd geweld te gebruiken tegen zijn vijanden. Voor Huysmans waren Reynaerts streken niet afkeurenswaardig, maar moreel juist, aangezien Reynaert er de feodaliteit mee bestreed.³⁷

Walschap zag net als Marnix Gijsen³⁸ en later Anton van Wilderode³⁹ de figuur als de belichaming van de gewone Vlaming:

Heeft nu dit dierenverhaal in Willem's bedoeling een tweede betekenis, dan kan deze niet anders zijn dan een satire op de machtigen, die met schijnheilige wetten hun onderdanen het leven onmogelijk maken en een verheerlijking van den minderen man, het volk, dat zich op eigen kracht door alles heen slaat, zijn verdrukkers verneukt en nekt en weet te leven, driest, trotsch, triomfant, vrij.⁴⁰

Dit citaat strookt niet met de interpretatie van Humbeeck, die Walschaps Reynaert interpreteert als een individualist die zijn tong uitsteekt naar de altijd volgzame Vlamingen.⁴¹

Reynaert lijkt in Walschaps opvatting veel meer op Houtekiet, het hoofdpersonage uit Walschaps gelijknamige roman uit 1939. Walschap zag Reynaert net als Houtekiet als een figuur die zich verzette tegen de machthebbers. Walschaps biograaf Jos Borré schrijft dat Walschap in de tijd dat hij *Houtekiet* schreef, droomde van een manifest dissidente gemeenschap, die hecht aaneengesloten en gelijkgestemd was.⁴² Beide werken getuigen van eenzelfde soort geest van verzet en vitalisme.

Walschap nu

In welke mate Walschaps beeld van de Reynaertfiguur doorgewerkt heeft, is moeilijk na te gaan. In ieder geval vermeldde De Keyser hem en Huysmans in de literatuurlijst van zijn in Vlaanderen veelgebruikte Reynaertuitgave. De Keyser schetst in zijn inleiding een positief beeld van Reynaert als een 'onverbeterlijke spot- en geluksvogel', die zich op listige wijze weet te onttrekken 'aan de verplichtingen en de sancties van de feudale dierenmaatschappij'.⁴³ Hierin mag men de invloed ontwaren van Walschap en Huysmans, die de Vlaamse visie afbakenen tegenover Nederlandse moraalridders die de vos laakten. Die laatste visie is

ook in Vlaanderen dominant geworden, getuige de derde plaats die Reynaert in 2007 kreeg bij een verkiezing voor de grootste snoodaard in de letteren.⁴⁴

En toch blijft de visie van Walschap zijn aantrekkingskracht behouden. In de onlangs verschenen aflevering van het tijdschrift *Nummer 9080*, gewijd aan 'Lochristi en Reynaert de vos' refereert Ann de Wit aan een lezing waar de spreker werd geïnspireerd door de visie van Walschap. De niet nader genoemde spreker betoogde dat de door koning Nobel uitgevaardigde vrede kunstmatig was. Het verbod op het eten van vlees gaat geheel tegen de aard van de vos in, die dan ook wel de wetten moet overtreden.⁴⁵ De Gentse literatuurhistoricus Reynaert heeft zich er eveneens over verwonderd dat Reynaert het eten van kippen verweten wordt.⁴⁶ Dat heeft de discussie weer doen oplaaien over het karakter van de vos. Een vraag die ook door moderne theatermakers moet beantwoord worden.

Volgend jaar, in 2019, zal Walschaps *Reynaert de vos* gespeeld worden door het Marionettentheater Kallemoeie in Oostende. Dit marionettentheater 'be-zit een 10-tal marionetten uit de verhalen van Reinaert De Vos', zo meldde Jan Hostyn het Reynaertgenootschap.

NOTEN

1 Gerard Walschap, 'Reynaert de vos', in: *Het Poppenspel. Tijdschrift onder leiding van Louis Contryn* 6, nr. 2. De paginanummers verwijzen naar deze uitgave. Citaat voorin in deze uitgave op de binnenkant van het omslag.

2 Aangehaald in: B. d'Achard van Enschut, 'Gerard Walschap en de kunst van het poppenspel', in: M. van der Aa e.a. [red.], *Jaarboek III, Gerard Walschapgenootschap*, Antwerpen, 2011, p. 24. Ook digitaal te raadplegen: <http://walschapspecialist.punt.nl/content/2011/12/gerard-walschap-en-de-kunst-van-het-poppenspel>. In *Ons Volk, De Periscoop* en de *Gazet van Antwerpen* stonden volgens B. d'Achard van Enschut lovende recensies. Ongelukkigierwijs klopt zijn verwijzing in noot 10 niet.

3 Kris Humbeeck, 'Over dien felle uit Londerzeel. Gerard Walschap bewerkt de Reynaert voor het poppentheater', in: *Tiecelijn 30. Jaarboek 10 van het Reynaertgenootschap*, (2017), p. 74 en p. 79 (bijschrift), p. 82 en p. 105 (noot 9).

4 Zie de website van theater Houtekop: <http://houtekop.be/foto.html> (geraadpleegd 15 mei 2018).

5 'Mevrouw Cramer: Oostvlaamse Reynaert mogelijk van Van Veldeken', in: *PZC d.d.* 4 september 1971, p. 6.

6 Kris Humbeeck, 'Over dien felle uit Londerzeel', p. 70-107 m.n. p. 83 en p. 102.

7 Harold Polis, Bruno Walschap en Carla Walschap (red.), *Gerard Walschap. Brieven 1951-1965*, Amsterdam, 2002, p. 363-364. De brief is ook gepubliceerd in het *Brievnummer* van *Tiecelijn*: 'Briefnummer 30, Antwerpen, [15 januari 1954] Gerard Walschap aan Jozef Contryn' in: *Tiecelijn* 19 (2006), p. 279-280.

8 'Poppenspel in Vlaanderen', in: *Het Vaderland: staat- en letterkundig nieuwsblad*, d.d. 31 januari 1942, p. 5.

9 Jos Borré, *Gerard Walschap: een biografie*, Antwerpen, 2013, p. 322.

10 Marnix Beyen, *Held voor alle werk. De vele gedaanten van Tijn Uilenspiegel*, Antwerpen/Baarn, 1998, p. 95-97.

11 Jos Borré, *Gerard Walschap: een biografie*, p. 387-389.

12 Gerard Walschap, 'Het poppenspel in de kunst', in: *Het poppenspel*, 1 (1949). Ook afzonderlijk uitgegeven in: Louis en Jef Contryn, *Keurboekjes van het poppenspel* [Poppenspelbibliotheek 1], Mechelen, z.j. [1969].

13 Gerard Walschap, 'De vos Reynaert is niet amoreel', in: *Dietsche Warande & Belfort*, 1941, p. 501.

14 'De IVe nationale kultuurdagen te Mechelen', in: *Vooruit*, d.d. 15 april 1942, p. 2.

15 Jos Borré, *Gerard Walschap: een biografie*, Antwerpen, 2013, p. 322.

16 Emmanuel Gerard, 'De democratie gedroomd, begrensd en ondermijnd, 1918-1939', in: Michel Dumoulin e.a. (red.), *Nieuwe geschiedenis van België*, Tielt, 2006, p. 125.

17 Maurice de Wilde, *De nieuwe orde. België in de Tweede Wereldoorlog*, deel 3, Kapellen, 1982, p. 74.

18 E. Verhoeyen, 'De emissiebank', in: *Het minste kwaad. België in de Tweede Wereldoorlog*. Deel 9, Kapellen, 1990, p. 24.

19 Rik van Daele, 'Het onderwerp is waarlijk onbetaalbaar.' De Reynaerttoneelbewerkingen van Paul de Mont', in: *Tiecelijn* 19 (2006), p. 130.

20 Gerard Walschap, 'De vos Reynaert is niet amoreel', p. 501.

21 Jan Ligthart, 'Reinaert de vos', in: Jan Ligthart en C.G. Kaakebeen (red.), *Reinaert de vos*, Groningen, 1909, p. 17-30. Voor een overzicht van de editiegeschiedenis van de tekst van Ligthart: Jan Ligthart en C.G. Kaakebeen en D.C. Tinbergen (red.), *Reinaert de vos*. Groningen, 1932⁷, p. 6.

22 D.C. Tinbergen (red.), *Van den vos Reinaerde*, Groningen/Batavia, 1937⁸.

23 Het woord 'vrede' komt in voor in de verzen 140, 166, 265 en 365 van *Van den vos Reynaerde*. De telling is in alle edities van *Van den vos Reynaerde* gelijk.

24 D.C. Tinbergen (red.), *Van den vos Reinaerde*, p. 56 (commentaar bij vers 140).

25 MNW s.v. vrede bet. 2.

26 J. Verdam en Ebbinge Wubben (red.), *Middelnederlandsch handwoordenboek*, Den Haag, 1932, s.v. *vrede*.

27 Hoe in de *Reynardus Vulpes* het begrip ‘vrede’ is vertaald heb ik onderzocht in: Jan de Putter, ‘De val van een onwaardige priester. Belijn en het slot van *Van den vos Reynaerde*’, in: *Tiecelijn 22. Jaarboek 2 van het Reynaertgenootschap* (2009), p. 299 (noot 40).

28 F. Lulofs (red.), *Van den vos Reynaerde. De tekst kritisch uitgegeven, met woordverklaring, commentaar en tekstkritische aantekeningen*. (Tweede verbeterde druk), Groningen, 1985 [eerste druk 1983], p. 74, p. 79 en p. 83. André Bouwman en Bart Besamusca (red.), *Reynaert in tweevoud. Deel I. Van den vos Reynaerde*, Amsterdam, 2002, p. 29.

29 Jan de Putter, ‘Vrede en pays in *Van den vos Reynaerde*. Een lezing van het slot tegen de achtergrond van de hoofse opvattingen’, in: *Millennium. Tijdschrift voor Middeleeuwse studies*, 14 (2000), p. 94-96.

30 De interpretatie dat Grimbeert met het nieuwe jaar het jaar bedoelt dat begint met Pasen, heb ik ooit gehoord van dr. Werner Waterschoot. E.I. Strubbe en L. Voet, *De chronologie van de Middeleeuwen en de moderne tijden in de Nederlanden*, Antwerpen, 1960, p. 58.

31 Harold Polis, Bruno Walschap en Carla Walschap (red.), *Gerard Walschap. Brieven 1951-1965*, p. 363-364.

32 Gerard Walschap, ‘De vos Reynaert is niet amoreel’, p. 501.

33 Gerard Walschap, ‘De vos Reynaert is niet amoreel’, p. 503.

34 Camille Huysmans, ‘Renard et Ulenspiegel’, in: *Quatre Types*, Antwerpen, 1937, p. 18-19. Jan de Putter, ‘Reynaert als politiek dier. De lezing van Camille Huysmans’, in: *Tiecelijn 30. Jaarboek 10 van het Reynaertgenootschap*, (2017), p. 190-192 en p. 195-198. Huysmans past de karakterisering van Reynaert voortdurend aan. In een eerdere versie stond er ‘bolsjewistisch’, in een latere ‘fascistisch’.

35 Gerard Walschap, ‘De vos Reynaert is niet amoreel’, p. 504-505.

36 Gerard Walschap, ‘De vos Reynaert is niet amoreel’, p. 504 en 506.

37 Camille Huysmans, ‘Renard et Ulenspiegel’, p. 19-20.

38 Marnix Gijsen, *Ons volkskarakter. Een poging tot inzicht*, Mechelen/Amsterdam, 1932, p. 37-39. Jan de Putter, ‘Reynaert als politiek dier’, p. 185.

39 Jan de Putter, ‘Reynaert als politiek dier’, p. 220 (noot 67). Het citaat verwijst naar uitspraken van Van Wilderode opgetekend in het Nederlandse dagblad *De Stem* d.d. 21 mei 1955.

40 Gerard Walschap, ‘De vos Reynaert is niet amoreel’, p. 506.

41 Kris Humbeeck, ‘Over dien felle uit Londerzeel’, p. p. 90-91 en p. 93 (‘Dat gevoel kon bij de schrijver gemakkelijk uitmonden in het zelfbeeld van de nieuwe Reynaert, de slinkse hyperindividualist en eeuwige dissident die in zijn werk nog steeds zijn tong durfde uit te steken naar de zoals altijd volgzame, benepen-brave en bange Vlaming’).

42 Jos Borré, *Gerard Walschap: een biografie*, p. 320.

43 P. de Keyser (red.), *Van den vos Reynaerde*, Antwerpen, 1965⁵, p. v, p. xxiv en p. xxvi.

44 Jozef Janssens, 'Dolen door het land van Reynaert. Het Reynaertonderzoek in het voorbije decennium: Een hoogst persoonlijke kijk', in: *Tiecelijn 21. Jaarboek 1 van het Reynaertgenootschap* (2008), p. 79.

45 Dirk Crommelinck en Ann de Wit, 'De recensent. Van den vos Reynaerde', in: *Nummer 9080 106* (april 2018), p. 15. Dit themanummer over Lochristi en Reynaert de vos is digitaal te raadplegen via <https://issuu.com/nummer9080/docs/nr106>.

46 Jo Reynaert, 'Botsaerts verbijstering. Over de interpretatie van "Van den Vos Reynaerde"', in: *Spiegel der letteren*, 38 (1996), p. 57. Ook gepubliceerd in: Hans van Dijk en Paul Wackers (red.), *Pade crom en menichfoude. Het Reynaert-onderzoek in de tweede helft van de twintigste eeuw*. Hilversum, 1999, p. 279.